

Kasim Dobrača

## VAKUFNAME U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI

Pored mnogobrojnih kulturnih i historijskih vrijednosti i dokumenata koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, posebno mjesto i značaj imaju *vakufname vakfijje*. To su isprave ili dokumenti: o zavještanju nekog dobra, njegovu darovanju na naročiti način, od strane vlasnika, u određene plemenite, uže ili općedruštvene svrhe.

Govoreći o ovim dokumentima, koji se čuvaju u našoj Biblioteci, držimo da treba, nešto općenito reći o vakufu i vakufskim ispravama.

Naziv *vakufnama*, koji je poznat u turskoj i našoj upotrebi, dolazi od arapske riječi – infinitiva *vakf* i perzijskog nastavka *name*. Riječ *vakf*, ili kako mi izgovaramo vakuf, znači ovdje prvenstveno zavještanje i zavještati. Otuda se u ovom smislu, kao arabizam, u nas upotrebljavaju riječi: vakufljenje, vakufiti, uvakufljenje, uvakufiti. Vakuf se isto tako naziva i dobro, imetak, koji je zavještan, kao i sama zadužbina. U arapskom jeziku infinitiv ponekad ima značenje pasivnog participa.

Vakf ili vakuf je zavještanje i zadužbina, zasnovani po propisima islamskog prava, kome je izvor Kur'an i Muhamedova tradicija (sunnet, hadis).

U Kur'anu je osnov vakuf sadržan u općim principima o dobročinstvu, a ne u njegovu izričitom propisu.

"Nećete postići dobročinstvo dok ne podijelite dio imetka što ga sami volite" (Ali Imran, 92).

"Činite dobro da budete sretni i spaseni" (el-Hadž, 77).

"Ko učini koliko trunku dobra, vidjeće ga" (ez-Zilzal, 7) itd.

U tradiciji (sunnetu) vakuf je jasno određen i ustanovljen, a označen je nazivom "trajno dobročinstvo" (sadaqatun džarije. — Kad čovjek umre, njegova djelatnost prestaje, osim iz tri izvora: trajnog dobročinstva, nauke kojom se ljudi koriste i dobrog djeteta koje se za njega moli — hadis). Zna se i to, da su najugledniji Muhamedovi učenici, ashabi, među kojima i prve halife, osnivali vakufe (zadužbine) za njegovu života i po njegovim uputama.

Kakva je bila svrha i ciljevi, radi kojih su ljudi vakufili i kojima je vakuf služio? Ti ciljevi bijahu mnogobrojni i veoma različiti, od čisto vjerskih, do krajnje društve -

no-socijalnih. Zaveštati se, dakle, može u razne korisne svrhe, a vakuf je uvijek bio jedan oblik posebno dobrotvorne djelatnosti. Tako su se vakufi osnivali za podizanje i održavanje džamija, mekteba i medresa, za podizanje i održavanje biblioteka, banja, česama, svratišta i kuhinja za putnike, siromašne ljude i siromašne učenike, za izgradnju i održavanje mostova i puteva itd. Onaj koji osnuje vakuf i uvakufi neko dobro, zove se *vakif* – dobrotvor.

Budući da ova djelatnost ima kao cilj trajnost i stalnost dobrotvornog djela i kako je ona javnog i društvenog značaja, to joj je potrebna zakonska i pravna podloga i forma. Zato je vakufljenje vršeno po naročitoj proceduri i o njemu se izdavala naročita isprava. Ta isprava je imala određenu formu i sadržinu i nju je legalizirao i potvrđivao, poslije određenog postupka, šeriatski sud – kadija. Takva punovažna isprava o uvakufljenju naziva se vakufnama, što je i u nas usvojeno, ili arapski *vakfijja*. Naše vakufnâme pisane su većinom na turskom, ili u manjem broju na arapskom jeziku.

Ovakav oblik dobrotvorne djelatnosti, vakufom, ili uvakufjavanjem bio je uobičajen i mnogo raširen u cijelom islamskom svijetu, pa i kod nas. Prvi vakufi kod nas osnivaju se u XV vijeku. Zaveštati se moglo samo ono dobro koje vlasnik ima u svom punom vlasništvu (mulk).

Da navedemo samo neke vakufname i kraće izvode iz njih, kao primjer njihova sastava i forme.

Isabeg Ishaković bio je turski vojvoda, takozvanih zapadnih strana i drugi bosanski sandžakbeg, koji je u malom mjestu, naselju Vrhbosna, odnosno uz to mjesto, udario temelje današnjeg Sarajeva. U periodu od trideset godina, od 1440. do 1470. godine, Isabeg je podigao u Vrhbosni, odnosno u Sarajevu, čitav niz građevina, većinom u dobrotvorne svrhe. On je podigao džamiju 1457. god. u čast Mehmeda Osvajača, kojoj je dao naziv Careva (Hunkarijja), koji ona i danas nosi. Podigao je u njezinoj blizini i banju, ćupriju preko Miljacke, han Kolobaru, bezistan, musafirhanu, tekiju na Bendbaši, devet vodenica na Miljacki i najzad dvor, saraj – konak. O svojim zadužbinama sastavio je vakufnamu na arapskom jeziku, u kojoj se između ostalog kaže:

“Neka je svaka hvala Allahu na obilju Njegovih blagodati... Veliki vojvoda, zapovjednik i dobrotvor Isabeg, sin umrlog Ishak-bega, izjavljuje da je u selu Brodac, u području Sarajeva, sagradio jedan dom u stilu tekije, koja se sastoji iz tri kuće, jedne staje, jednog ograđenog dvorišta i ostalog što treba, i za života uvakufio, s tim da služi kao tekija i konačište. U njoj će se kuhati meso, pirinač i hljeb, koliko bude dovoljno, a trošiće se masnoće koliko bude potrebno. Gosti imaju pravo na besplatno jelo i boravak tri dana, i ne mogu više tu stanovati od tri dana... Na čorbu imaju pravo i službenici tekije, a višak hrane koji preostane kad se podmire gosti i službenici, davaće se nejakoj siročadi, koja stanuje u ovoj kasabi.

Dobrotvor je također podigao most na rijeci Miljacki i uvakufio ga za one, koji će preko njega prelaziti, kao pravovoljan, na šeriatu zasnovan vakuf, koji će doviijeka trajati.

Za odražavanje svojih zadužbina uvakufio je od svojih pravih mulkovnih posjeda slijedeće: sve mlinove koji se nalaze pod jednim krovom, jednu njivu koja se nalazi iza navedenih mlinova u spomenutom selu, banju i vodu za njene potrebe i han i dućane...

Isto tako je uvakufio mlinove na rijeci Željeznici, u nahiji Visoko; i jednu njivu u blizini Ljubogošte, koja se zove Luka, i onu njivu koju je kupio od Balabana, sina Bogčinova, a koja se zove Brus, zajedno sa njenim gajem.

Vakufnama se završava riječima: "Ovo se dogodi i zapisa mjeseca džumadel-ula 866. po Hidžri" (februar ili mart 1462. godine).

Original ove vakufname bio je u rukama Mustajbega Fadilpašića. On ga je posudio Kostu Hermanu, i sada mu se, nažalost, ne zna za sudbinu. Vakufnama je sačuvana u prepisima, od kojih je najvažniji onaj u zapisniku sidžilla šeriatskog suda, što se čuva u našoj Biblioteci.

Ova je vakufnama veoma važan izvor za poznavanje teritorijalnih i drugih prilika prvobitnog Sarajeva.

Ajas-beg, sin Abdul-Hajjev, treći bosanski sandžakbeg, ostavio je zadužbine u Sarajevu i Visokom i o njima vakufnamu iz 1477. godine.

"Neka je slava Allahu... Kad je zapovjednik plemenitih zapovjednika i ugledni upravitelj Bosanskog sandžaka Ajas-beg, sin Abdul-Hajjev, spoznao da je ovaj ništavni svijet prolazan... i isto tako da nijedan silnik, i pored sve svoje sile, nije vječno ostao..., on je uvakufio svoja slijedeća dobra, koja su njegovo puno vlasništvo. Od tih dobara on je na prvom mjestu uvakufio kupatilo u varoši Sarajevu, i svoju donju kuću, i dućane što su pred njom, i svoje dućane u mahali koja nosi njegovo ime, kao uopće sve nekretnine i dućane spomenutog vakifa, koji se nalaze u varoši Sarajevu, a koje nije potrebno bliže označavati. Dalje je uvakufio kupatilo, dućane i vrt, koji se nalazi u selu Visokom".

I ova vakufnama je sačuvana samo u prepisima, a veoma je važna za upoznavanje prvih dana nastanka i razvitka Sarajeva i Visokog.

Kad je Gazi Husrev-beg došao u Sarajevo (1521), ono je moglo tada imati oko sedam do osam hiljada stanovnika. Njegovim dolaskom otpočinje drugi period izgradnje i razvitka Sarajeva, čime je ono od kasabe postalo grad — šehar. O svojim mnogobrojnim ustanovama i građevinama on je napravio tri vakufname, koje su sačuvane u prepisima.

U vakufnami džamije kaže se:

"Za umna i razborita čovjeka nije nikakva tajna da je ovaj svijet prolazan. Koristi pak i plodove vakufa ne prestaju dok je svijeta i vijeka, i njegovo djelovanje je trajno. Budući da je shvatio sadržaj ovih načela, vrstan po znanju i razumijevanju, koga je Bog odlikovao čistom dušom, ljudskim savršenstvima, anđeoskim svojstvima, velikim i dobrim djelima, velmoža, putokaz junacima, sunce emira, emir Husrev-beg el-Gazi, sadanji valija u Bosni, podiže džamiju u lijepom Sarajevu, koja je po ljepoti najbolja građevina".

U vakufnami medrese, Gazi Husrev-beg izjavljuje i zavješta gradnju medrese i osnivanje biblioteke.

"Da se sagradi veličanstvena i čvrsta medresa, koja će biti uvažena, i to na zemljištu prema vratima džamije, što ju je ovaj vakif sagradio. Medresa neka obuhvata dvanaest soba, u kojima će stanovati dobri učenici, a ne nevaljale neznalice.

Što preteče od troškova za gradnju, neka se za to kupi dobrih knjiga, koje će se upotrebljavati u spomenutoj medresi, da se njima koriste koji žele i da iz njih prepišu oni koji se bave naukom”.

Vakufnama je datirana 1537. godine.

Uloga vakufa u privrednom i kulturnom životu i razvitku pojedinih naših mjesta u prošlosti bila je velika. Vakufname, kao historijski dokumenti, daju nam dragocjene podatke za izučavanje raznih pitanja iz mnogih grana nauke. One sadrže mnogo podataka za historiografiju gradova, za migraciju stanovništva, za topografiju, za ekonomsku i kulturnu historiju uopće. Pružaju nam mogućnost da se upozna nastajanje naselja, varoši, kvartova i mahala, kao i problemi koncentracije raznih zanatskih i trgovačkih djelatnosti. Vakufname nas dalje upoznaju s unutarnjom strukturom društva u našim krajevima, s ekonomskim uvjetima društvenih klasa, s pravnim i socijalnim odnosima unutar klasa i između klasa, zatim vrijednošću novca, prirodom različitih poreza i s visinom zakupa i kirija. U vakufnamama i vakufskim obračunima nalazimo dosta podataka iz kojih se možemo obavijestiti i saznati kako su živjeli obični ljudi, zanatlije, mali trgovci i naročito seljaci, o čemu inače ne nalazimo mnogo podataka na drugim mjestima (npr. u kronikama).

Ali, vakufname nam, pored svega navedenog, kazuju o posebnoj i veoma važnoj strani jednog vremena i njegovih ljudi, što mnogi zanemaruju istaknuti. To je kazivanje o visokoj duhovnoj kulturi, o prefinjenoj produhovljenosti, o najplemenitijim i najuzvišenijim osjećajima humanosti, o jednom duboko ljudskom i duboko filozofskom gledanju na život i svijet, na ljude i ljudsku zajednicu — po kome se može pronaći postojana vrijednost, plemenita i uzvišena datost, za koje se može vezati čovjekova misao i njegova aktivnost. Vakufname su dokumenti i svega toga. Kad se istražuje i izučava historija ljudske kulture i kulturnih djelatnosti, onda se takve činjenice ne mogu zaobići.

Ima vakufnama, koje su, pored svega navedenog, o njihovom značaju kao istorijskih dokumenata, bogato ispunjene lijepim sadržajem, sastavljene lijepim i biranim književnim stilom, ukrašene umjetnički vanrednom kaligrafijom i ornamentikom. Takve su, naprimjer, Sinan-begova vakufnama iz Čajniča, Karađoz-begova iz Mostara i Derviš-pašina vakufnama. O njima i drugim pojedinim značajnim vakufnamama ovom prilikom ne možemo posebno govoriti, jer nam to ne dopušta prostor, a to nije ni svrha ovog članka. Da još samo ovdje napomenemo, da su, dakle, mnoge od njih dokumenti, koji nose pravu poruku lijepe misli i lijepog osjećanja, poruku o umjetničkom stvaralaštvu (estetici), plemenitom ljudskom životu (etici) i dobrim djelima.

Svoj procvat i najveći zamah vakufi su u nas doživjeli u periodu od XVI do XVIII stoljeća. U proteklom periodu u Bosni i Hercegovini osnovano je oko dvije hiljade vakufa. Brojne vakufname ostale su većinom u samim mjestima ili kod samih dobrotvora, pa su tako u najviše slučajeva izgubljene.

Krajem XIX stoljeća započelo se s vođenjem popisa vakufa, pa su na taj način sačuvani najvažniji podaci o njima. Jedan manji broj vakufnama sačuvan je u našim arhivama. Najveća kolekcija, nešto preko hiljadu i dvjesto vakufnama, nalazi se i čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Ove vakufname očuvane su, uglavnom, u ovjerovljenom prepisu, dok se originalnih nalazi vrlo mali broj. Sve one, i originalne i prepisane, imaju veliki istorijski značaj. Raspoređene su u tri velike zbirke (sidžilla). Najstarije od njih, koje imaju važnost originala, čuvaju se na posebnom mjestu.

Sav taj ogromni i važni historijski materijal još nije praktično kataloški obrađen. Obrada vakufnama je dužnost i potreba koja čeka svoje rješenje. U toj obradi, pored najvažnijih podataka o zavještaču i njegovu vakufu, treba dati bar skraćene izvratke iz njihova sadržaja. To bi bio poseban katalog vakufnama. Takav katalog omogućio bi nam uvid u vakufname kao historijske dokumente i u sve one raznovrsne kulturne ciljeve i poduhvate na kojima su naši preci radili i u koje su svoja imanja ulagali. A to bi sve olakšalo pristup do važne historijske građe.

Pored toga, valja uzeti u obzir da vakufi imaju i svoj savremeni značaj. Naime, iako su vakufski posjedi (zgrade i zemljišta koji donose prihode) kod nas, poslije oslobođenja nacionalizirani, naš vakuf tim ipak nije prestao postojati. On je i danas živa ustanova, jer se održava u džamijskim i nekim drugim najnužnijim vjerskim objektima, koji su u posjedu islamske zajednice - da joj služe za određene vjerske potrebe. Osim toga ima slučajeva, da se i danas zasnivaju novi vakufi, iako skromni, obično zavještanjem parcele zemljišta za gradnju džamije, i davanjem izvjesnih količina novca za džamijske potrebe ili za potrebe Medrese, odnosno Islamskog fakulteta - jer je podizanje i održavanje vjerskih ustanova i objekata teško i zamisliti bez mogućnosti zasnivanja novih vakufa, koje uglavnom čine prilozni vjernika.

Zato poznavanje i proučavanje ove ustanove ima za nas kako naučno-istorijski tako i praktični značaj, naročito za Muslimane i Islamsku zajednicu. No, ne samo za njih nego i za sudove i druge državne organe, koji se ponekad mogu naći u situaciji da budu pozvani (nadležni) da raspravljaju neka pitanja u vezi s ustanovom vakufa.

Na kraju bih napomenuo, da ovaj skromni članak ima kao cilj samo da istakne i zabilježi postojanje znatnog broja vakufnama u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, da napomene njihov značaj, da u vezi s tim objasni neke pojmove, iznese neka mišljenja i podatke na najjednostavniji način, da bi sve to poslužilo kao podsjetnik, napomena i podstrek za pristupanje temeljitom proučavanju i studioznoj obradi tako važne ustanove iz našeg kulturnog nasljeđa, kao što je ustanova vakufa i sve ono što je kroz nju ostvareno.

Značajan korak i važan doprinos u tom pogledu može se svakako smatrati poduhvat Orijentalnog instituta u Sarajevu, da u svojoj obradi izda što veći broj vakufnama. Tu je, uglavnom, riječ o obradi zbirke vakufnama iz ove Biblioteke. Taj posao, na kome radi ekipa vrijednih orijentalista iz Instituta, uveliko je u toku. Njihova obrada će obuhvatiti izdavanje teksta sa prevodom po naučnim uzusima takvog posla, u što svakako spada davanje potrebnih bilježaka i tumača pojmova. Prva knjiga, koja obuhvaća obradu naših vakufnama iz XVI stoljeća, već je spremljena, a poduzete su i daljnje pripreme za davanje vakufnama iz XVII i XVIII stoljeća.

Radi olakšice onima koji nisu upućeni u probleme vakufa, a željeli bi da se s tom materijom dublje i svestranije upoznaju usudujem se ovdje na završetku članka dati još neke napomene i podatke.

U islamskoj pravnoj nauci razvila se posebna naučna disciplina ili posebna grana islamskog prava o vakufu. Ona ima i svoju stručnu literaturu, naročito na arapskom i turskom jeziku. Svako pravno djelo (kutub al-fiqh) sadrži posebno poglavlje ili knjigu o vakufu. Ima dosta i posebnih stručnih djela samo o toj temi.

Na našem jeziku imamo također lijep broj važnih radova o vakufu. Mi ćemo ovdje navesti nekoliko najvažnijih između njih (od kojih su nam četiri prva i pod broj 12 poslužili kao literatura za ovaj članak):

1) Mehmed Ali Ćerimović: O vakufu (Šeriatsko vakufsko pravo), preštampano iz Glasnika IVZ – Sarajevo 1935. – Vakuf (nekoliko važnih napomena preštampano iz Glasnika IVZ) Sarajevo 1941.

2) Mehmed Begović: Vakufi u Jugoslaviji (Posebna izdanja, Srpska akademija nauka), Beograd 1963.

3) Dr. Hasan Kaleši: Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku, Priština 1972.

4) Hazim Šabanović: Dvije najstarije vakufname u Bosni, Sarajevo 1952.

5) Abdusselam Balagija: Uloga vakufa u vjerskom i svjetovnom prosvjeđivanju naših muslimana, Beograd 1935.

6) Hasan Bajraktarević: O vakufu, Glasnik IVZ, IX godište 1941, str. 181.

7) A. L. Ćokić: O vakufu i upravi sa njim, Hikmet, god. I, 1929, str. 12.

8) Dr. Hazim Muftić: O ulozi našeg vakufa, Narodna uzdanica, kalendar. 1944, str. 19.

9) Alija Bejtić: Uloga vakufa u izgradnji i razvitku naših gradova, Narodna uzdanica, kalendar, 1944, str. 153.

10) Dr. Jusuf Tanović: Vakuf kao institucija, Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice, Sarajevo, 1932, str. 85.

11) Dr. Ćiro Truhelka: Gazi Husrev-beg (Vakufnama džamije i medrese), Sarajevo 1912, str. 114.

12) Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo-godišnjice, Vakufname (na kraju knjige), I–XLV.

13) Hamdija Kreševljaković: Džamija i vakufnama Muslihuddina Ćekrekčije, (preštampano iz Glasnika IVZ), Sarajevo 1938.

14) Hamdija Kreševljaković: Turalibegov vakuf u Tuzli, Sarajevo 1941

## SUMMARY

### WAQFNAMAS IN GAZI HUSREV-BEY'S LIBRARY

They are documents about the bequeathal of some property by its owner to a certain noble and religious purposes. Bosnian and Herzegovinian Muslims were often bequeathing for such purposes in the past. The act of bequeathal is called Waqf (Arabic word) and thus is also called the deposited property as well as the endowment. The term Waqf is usually pronounced Vakuf in Bosnia. The basis of this institution in Islam is Qur'an and Muhammad's tradition (hadis). Purposes which inspired people to invest a property were various and numerous, from the very religious to social ones. Waqf has always been a form of a special charitable activity. The man who invests a property i. e. founds a Waqf is called Waqif-benefactor. The act of bequeathal was legalized by Sheriyat law-qadi. The first Waqf institutions in Bosnia were founded in the 15th century. Several oldest Waqfnamas from the 15th and 16th century together with the shorter extracts from them are here presented. Those are Waqfnamas of: Isabey Ishaković, the founder of present-day Sarajevo, from 1462; Ayas-bey, son of Abdulhaji the third Bosnian Sandžak-bey), from 1477; and Waqfna

mas of Gazi Husrev-bey, the great benefactor of Bosnia, from 1537. The role of Waqfs in the economic and cultural life, then in development of some of our places was great in the past. As historical documents these Waqfnamas offer a valuable data about this. In addition, they point to high spiritual culture, sublime feelings of humanity of a large number of our men in the past. The greatest number of Waqfs in Bosnia is founded during the 16th century and 19th c. Approximately two thousand (major and minor) Wakf institutions were founded in that period. The documents about them are partly preserved, but in copies. The greatest collection, however, which counts over 1200 waqfnamas is kept in G. H. bey's Library. In closing, some works in Serbo-croatian regarding these Waqfs are cited, too

